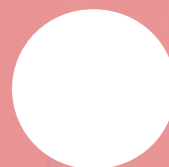

Erfgoed Brussel

36

Herfst 2022

A large, bold, white letter 'U' is centered on the page, partially overlapping the background image and the 'STADSGEZICHTEN' text at the bottom.

urban.brussels

Dossier
STADSGEZICHTEN

Modellen

Een beheersinstrument in dienst van de 19de-eeuwse stadsvernieuwing

MARIE DEMANET

ARCHITECT-STEDENBOUWKUNDIGE ERU-URBANISME

Halverwege de 19de eeuw begon Brussel aan zijn gedaanteverandering van kleine provinciestad naar hoofdstad van de nieuwe, jonge en ambitieuze Belgische natie. De evolutie van het stedelijke landschap bleek in deze context een uitdaging van de eerste orde die men tot in de details wilde controleren. De verantwoordelijken gingen omzichtig en pragmatisch te werk. Ze deden een beroep op de publieke opinie en hielden nauwgezet rekening met de plaatselijke context van het terrein. Modellen — tijdelijke kopieën op ware grootte geplaatst *in situ* — vormden daarbij een betrouwbaar instrument om toekomstbeelden te visualiseren. In deze bijdrage illustreren we aan de hand van enkele voorbeelden hoe onze stadsbestuurders in het verleden van deze werkmethode gebruik maakten. Misschien kan ze ook een inspiratiebron vormen voor de praktijk van vandaag?

HET GEBRUIK VAN MODELLEN IN BRUSSEL

Bij het uitvlooien van de Gemeentebladen van de stad Brussel stootte het team van de *Archives d'Architecture Moderne* in 1984 op de weinig bekende, om niet te zeggen vergeten, praktijk van het modelleren. De methode¹ werd destijds gebruikt om na te gaan of de keuzes van de architecten bij bepaalde ontwerpvoorstellen voor de stad wel zouden werken. De voorgestelde architecturale ingreep werd op het terrein op ware grootte nagebootst. Halverwege de 19de eeuw maakten de stadsbestuurders van Brussel bij hun besluitvorming herhaaldelijk gebruik van dergelijk hulpmiddel. Het levensechte model hielp hen te beoordelen hoe het ontwerp zich vanuit de verschillende gezichtshoeken in het stedelijke landschap zou

integreren: het totaaleffect, de verhouding met de onmiddellijke omgeving, de kwaliteit van de visuele aaneenschakelingen, de overgangen, de kleuren ...

We vinden een ietwat ironisch bericht over deze praktijk in *Le Soir* van 5 augustus 1908, in een verzuchting aangaande de bouwsels die toen net verrezen waren op het Rogierplein (vermoedelijk het Cecil-hotel en het hotel Palace):

“Voici une habitude qui se généralise. En ces temps où la fièvre de construction et de reconstruction sévit à Bruxelles avec l’intensité de la malaria dans la campagne romaine, il est bon de nous en occuper.

Faut-il louer ou regretter la mode nouvelle de ne plus édifier une tour, bâtir une façade, planter des statues sans juger de l’effet qu’ils produiront, dans leur décor même, par le moyen d’un simulacre en bois ou en carton-pierre, d’une ‘maquette’, pour employer un terme consacré, lequel devrait logiquement avoir été introduit dans le langage par M. Maquet.

Nous avons vu les lions en staff de la place des Palais et les gabarits des toitures, et les balustrades et les frontons en simili.

Le Mont des Arts, pour son malheur du reste, fut exposé en forme de joujou savamment compliqué.

Il y a belle lurette que la place Poelaert fut, pendant quelques jours, ornée de pylones (sic) dont l’esthétique décorative n’eût vraisemblablement pas l’heur de plaire puisqu’on ne vit jamais les édifices authentiques succéder aux spécimens. Demain nous irons juger de l’effet que fera l’église de Laeken achevée, d’après l’impression produite par tout un décor de charpentes et de toiles peintes machiné comme des praticables de théâtre.

Pourquoi n’a-t-on pas appliqué le procédé aux

1. ‘Le simulacre comme méthode esthétique 1840-1860’, in: *100 ans de débat sur la ville 1840-1940. La formation de la ville moderne à travers les comptes-rendus du conseil communal de Bruxelles* [texte imprimé] / redactie Maurice Culot, Brussel, *Archives d’Architecture Moderne (AAM)*; Brussel, Staatsecretariaat van het Brussel Gewest, 1984, pp. 13-60.

AFB. 1

Tijdelijke architectuur op het Poelaertplein, in 1905, naar aanleiding van de 75ste verjaardag van België (© KIK-IRPA, Brussels, afdruk a102909).

2. "We zien de gewoonte zich veralgemenen. Nu Brussel met een heuse aanval van (ver) bouwwoede af te rekenen heeft, in aard en omvang te vergelijken met malaria op de Campagna Romana, is het goed om ons hier even over te buigen.

Wat te denken van die nieuwe mode om geen toren op te trekken, geen gevel te bouwen noch standbeeld op te richten zonder eerst na te gaan wat dat geeft, door ter plekke in hout en papier-maché een nepversie neer te poten? Moeten we ze verwelkomen of net betreurden, die 'maquettes', om een term te gebruiken die onze taal logischerwijze aan die musketier van een Maquet te danken heeft.

Zo hebben we plaasteren leeuwen zien verschijnen op het Paleizenplein, nepdaken, valse balustrades en namaakfrontons.

Was het nodig om die arme Kunstberg bloot te stellen aan dat soort ingewikkelde spelletjes?

Een hele tijd geleden overkwam het Poelaertplein iets gelijkaardigs, toen het plots versierd bleek met pylonen (sic), waarvan de esthetisch-decoratieve waarde wellicht ondermaats bevonden werd aangezien daar niets echts in de plaats van de namaak is gekomen.

En morgen kunnen we ons een idee vormen van het effect van een afgewerkte kerk van Laken, dankzij een theatraal aandoend kunstmatig decor van beschilderde doeken op een geraamte.

Waarom heeft men het procédé niet gebruikt bij de pas verzezen wolkenkrabbers op het Rogierplein? Het had ons de roep om een onthoofding kunnen besparen.

Dat alles toont aan dat de methode en de praktijk nog twee totaal verschillende zaken zijn. Tussen theorie en toepassing ligt nog een hele afstand. De lippen blijven reiken naar de kelk. Geloofd zij diegene die een manier vindt om de levensduur van mensenwerk te verzoenen met de fragiele wisselvalligheid van onze smaak en opvattingen."

Hartelijk dank aan Cecilia Paredes voor de interessante discussie en aan Philippe Charlier voor de iconografische tips.

gratte-ciel nouvellement érigés place Rogier? La décapitation qu'on réclame n'eût pas été nécessaire.

*Tout cela nous prouve que la méthode et l'expérience sont deux choses fort différentes, et que de la règle à l'application il existe toute la distance qui sépare la coupe et les lèvres. Avisés sont ceux-là qui découvrent un moyen de concilier la durée des œuvres humaines et la fragilité changeante de nos goûts et de nos idées."*²

Deze bezorgdheid om de stedelijke esthetiek ging gepaard met de wil om goed te doen, twijfels weg te nemen en geklungel te vermijden. Het college van burgemeester en schepenen, dat voor de uitdaging stond van de uitbouw van een moderne (hoofd)stad, wilde zo zijn verantwoordelijkheid nemen.

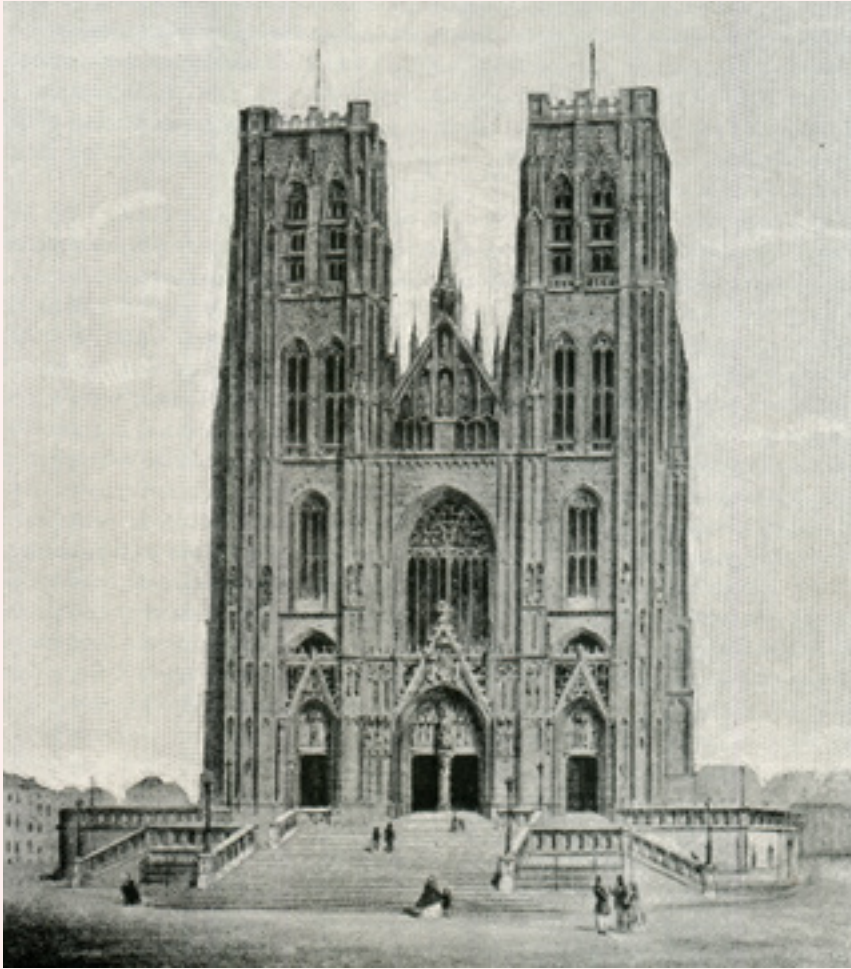
Het gebruik van modellen was uiteraard enkel mogelijk zolang de schaal van de projecten bescheiden bleef. Eenmaal de stadsontwikkeling echt op gang kwam, met grootschalige projecten voor hele delen van het stedelijke landschap, werd de methode enkel nog sporadisch toegepast voor plekken met grote symbolische waarde. In de plaats kwamen andere instrumenten zoals perspectieftekeningen, om eindbeelden te tonen en opdrachtgevers te overtuigen en te verleiden. Deze tekenmethode

zou voortaan een belangrijk onderdeel vormen van de academische opleiding van architecten.

Tussen 1848 en 1855 hebben vooral drie projecten aanleiding gegeven tot het gebruik van modellen en tot discussies geleid in de gemeenteraad en bij Openbare Werken: de heropbouw van de trappen van de Collegiale Sint-Goedelekerk, de plaatsing van een omheining en ingangen rond het Warandepark in 1849 en het oprichten van de Congresskolom, waarvoor de gekozen locatie destijds kort in vraag gesteld werd.

AMBACHTELIJKE KNOWHOW

Deze modellen op ware grootte van een project of een deel ervan werden in lichtere materialen vervaardigd en tijdelijk *in situ* geplaatst, zodat ze door iedereen beoordeeld konden worden. De materialen, meestal hout en beschilderd doek, werden afhankelijk van de afmetingen of de eisen van het terrein aangevuld met meer resistente materialen. De afwerking ervan wisselde nogal, van eerder vage vormen en volumes, zoals voor de Congresskolom, tot precieze uitwerkingen.

AFB. 2
De Collegiale Sint-Goedelekerk met de nieuwe trap, volgens een plan van architect Coppens. Naar een lithografie van Canelle (HYMANS, H. et HYMANS, P., Bruxelles à travers les âges. Troisième volume, Bruxelles moderne, Brussel, 1887 p. 252).

We moeten deze techniek, die ons nu nogal duur kan lijken, kaderen in de sociaaleconomische context van die periode, toen de vereiste artisanale expertise nog overal voorhanden was. Tal van decoratie-ateliers beschikten over meer dan voldoende en zeer gespecialiseerde arbeidskrachten. De verschillende ambachten in de bouwsector hadden een flinke ontwikkeling doorgemaakt sinds de opkomst van de burgerij, die graag haar intrek nam in woningen die haar sociale positie weerspiegelden. Een en ander leidde tot een diversificatie van de decoratieve nijverheid en tot een waaier aan ambachtelijke vaardigheden, van de productie van sierlijsten en decoratieve motieven voor wanden, vloeren en plafonds, over schrijnwerkerij en metselwerk, tot allerhande versieringen op basis van hout, metaal, natuursteen, pleisterkalk, verf en verguldsel. De grote ateliers, zoals in Brussel

Houtstont en later Alban Chambon, boden een eindeloos lijkend gamma aan en stelden een legertje ambachtstewerk. Modellen waren des te efficiënter als de afwerking zorgvuldig gebeurde, maar dat had zijn prijs. Zo ging het tijdens het debat over de Congresskolom op 2 september 1854 onder meer ook over de hoge kostprijs van modellen, als argument tegen de bouw ervan.

We kunnen de praktijk van deze tijdelijke constructies ook koppelen aan de traditie van de stadsfeesten. Sedert eeuwen gingen blijde intredes, huwelijken en uitvaartplechtigheden van prinsen gepaard met het opsukken van het stadsbeeld, door gedurende enkele dagen theaters, poorten, triomfbogen, tribunes en baldakijnen in de publieke ruimte op te stellen. Die constructies konden soms behoorlijk geraffi-

3. "Opdat men zich vooraf een precies beeld zou kunnen vormen van het effect van de nieuwe trap en om na te gaan of er qua afmetingen, structuur en ornamentiek geen verbeteringen aangebracht moeten worden, stelt de afdeling Openbare Werken voor, mijne heren, om een voorafgaande proef te bestellen. Die zou eruit bestaan om ter plaatste de trap te schetsen, door zijn zijkanen uit te voeren in een met beschilderde doeken bespannen kader. De trappen zouden over een klein stuk van de lengte weergegeven worden door planken."

AFB. 3A
Plein voor het Koninklijk Paleis in Brussel. Detail uit lithografie naar een tekening van Sturm [1829?], uit een bundel met anonieme litho's. (© privéverzameling). Rechts ziet men de haag die de grens van het park aangeeft.

neerd zijn. Afbeeldingen van die tijdelijke architectuur geven ons een idee van het effect dat ze sorteerde (AFB. 1).

DE HEROPBOUW VAN DE TRAPPEN VAN SINT-GOEDELE

De trap naar de collegiale kerk was op een bepaald ogenblik door slijtage gevaarlijk geworden. De toegang tot het monument en zijn integratie in de stedelijke omgeving waren aan herziening toe. Het vrijmaken van het Sint-Goedelevoorplein en de omgeving van het voormalige Sint-Gertrudisgasthuis bood kansen voor een opwaardering. Voor de nieuwe inrichting van de ruimte bestond de nodige belangstelling. Tussen 1852 en 1855 ontving de gemeenteraad nogal wat voorstellen van bekende Brusselse architecten die zich hadden bekwaamd in de neogotische stijl. De aanleg van de onmiddellijke omgeving van de kerk

AFB. 3B
De hekken van het Warandepark vandaag (T. Schlessler © urban.brussels).

werd door de raadsleden belangrijk genoeg bevonden om meerdere modellen te bestellen: *“Afin que vous puissiez, à l’avance, vous rendre un compte exact de l’effet que le nouvel escalier produira, en apprécier les dimensions, la structure, l’ornementation, juger enfin s’il ne reste pas d’améliorations à y apporter, la section des travaux vous propose, Messieurs, d’ordonner un essai préalable, qui consisterait à tracer sur le terrain le nouvel escalier, en représentant ses faces latérales au moyen de châssis de toile peinte, et en figurant ses marches sur une petite partie de leur longueur, au moyen de quelques planches”*³ (zitting van 11 maart 1854). De Stad wilde duidelijkheid over de kwaliteit van de grote trap en over de vraag of die met of zonder terras moest uitgevoerd worden. De modellen moesten dienen om de afmetingen van het terras, de balustrades en de aanleg van de treden te beoordelen en om uitsluitsel te geven over de vraag of de stijl van de trap al dan niet aansloot bij die van het gebouw.

De debatten gingen onder meer over de manier waarop de modellen uitgevoerd moesten worden. Om een optimale beoordeling mogelijk

6

te maken werd zelfs even overwogen om de bestaande trap te slopen, maar die optie werd uiteindelijk aan de kant geschoven. Het eerste model viel niet in de smaak: het werd afgekeurd en het procedé van de installatie zelf werd in vraag gesteld. Er moest een volledig nieuw model komen, na afbraak van de elementen die een goede plaatsing verhinderden en mits toevoeging van aanpassingen uit de eerste evaluaties. Een schepen stelde het als volgt: *"il faut éviter les regrets, se donner le temps, recueillir l'appréciation des hommes de l'Art et celle de l'opinion publique, et placer le nouveau simulacre au moins huit jours, avec en outre l'exposition du plan à l'hôtel de Ville"*.⁴ Na vijf jaar debatteren in de gemeenteraad werd uiteindelijk gekozen voor het ontwerp van architect François Coppens (AFB. 2).

DE INGANGEN EN HEKKEN VAN HET PARK

Rond het Warandepark stond lange tijd een voorlopige, permanent verwaarloosde heg, behalve aan de tien ingangen, die verzorgder oogden en voorzien waren van hoge hekken. Het debat in de gemeenteraad focuste op het plaatsen van een beter uitgewerkte omheining, op de beschermingsfunctie, de verhoudingen en hoogte — in het bijzonder de hoogte van de stenen plint en de totale hoogte van de omheining — en de aansluiting met de hoekingangen, op al dan niet afgesneden hoeken. De discussie ging onder meer ook over perspectief en integratie en, vanaf de eerste ontwerpen van Tilman-François Suys, over het maken van een houten model van enkele meters. De architect zelf bracht op het model nog wijzigingen aan. Voor de plint van de omheining werden zelfs twee houten varianten uitgevoerd, gevolgd door nog eens drie andere modellen. Het zou nog een jaar duren voor men tot een goedkeuring kwam. Zowel de plint als het hek zelf kregen uiteindelijk een grotere hoogte (AFB. 3A EN 3B).

DE CONGRESKOLON

Tijdens het debat over de exacte plaats van de Congresskolom op het Congresplein werd er gediscussieerd over het uitzicht en het perspectief (AFB.4). Voor schepen Vanderlinden was de plek gekozen bij gebrek aan beter, omdat ze de enige 'beschikbare' plaats was. Hij vreesde voor

een slecht perspectief op de kolom vanuit de toebemeten ruimte en wou ook voorkomen dat het monument de mooie omliggende huizen zou wegdrummen of een groot gedeelte van het 'mooie panorama, waarvoor de stad zich al die moeite getroost had', aan het gezicht zou onttrekken. Bovendien, meende hij, *"elle produira un effet fort désagréable en venant du parc car vous verrez poindre son sommet comme une cheminée de fabrique"*.⁵ De fabriek staat hier voor het tegendeel van stedelijke esthetiek.

Schepen Vanderlinden was er voorstander van om uit te wijken naar een andere locatie: het rondpunt van de Wetstraat, het huidige Robert Schumanplein, waar een nieuwe, monumentale as een in Brussel nooit eerder gezien perspectief kon bieden. De kolom zou veel zichtbaarder zijn als hij daar werd opgericht. De nieuwe locatie werd gunstig onthaald. Toch wilde men met een model nagaan of de proporties van de kolom op die nieuwe plek wel zouden werken. De kostprijs van het model, 5.000 franken, was opnieuw voer voor heel wat discussies en vertraagde de beslissing. Budgettaire beperkingen en de vrees voor uitstel zouden er uiteindelijk toe leiden dat de minister van Openbare Werken toch opteerde voor de locatie op de Koningsstraat. En het model voor de as van de Wetstraat is er nooit gekomen.

CONCLUSIE

Uit deze paar voorbeelden blijkt het belang dat aan de esthetiek van het stedelijke landschap gehecht werd. Modellen blijken in de praktijk een handig instrument geweest te zijn voor beleidsmakers die bezorgd waren om coherentie en harmonie, om het behoud van het erfgoed en het vrijwaren van het stadscentrum, de stadsgezichten en de skyline. Het werken met modellen verdween nooit volledig uit de praktijk van de ruimtelijke ordening, maar houten profielen en beschilderde doeken maakten plaats voor andere technieken, zoals ballonnen om de hoogte van toekomstige gebouwen te beoordelen. Vandaag zijn de modellen vervangen door virtuele simulaties, die de integratie van gebouwen in hun omgeving weergeven.

Vertaald uit het Frans

4. Vert. "...zou het een behoorlijke lelijke effect hebben voor wie vanuit het Park komt en het topje ervan zou zien priemen, als de schoorsteen van de fabriek."

5. Vert. "...zou het een behoorlijk lelijk effect hebben voor wie vanuit het Park komt en het topje ervan zou zien priemen, als de schoorsteen van de fabriek."

AFB. 4
De Congreskolom.
STAPPAERTS, F. La colonne du
Congrès à Bruxelles, notice
historique et descriptive du
monument, Brussel, 1860.

Hoofredactie

Stéphane Demeter

Redactiecomité

Jean-Marc Basyn, Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Valerie Orban en Cecilia Paredes

Coördinatie dossier

Cecilia Paredes en Christophe Loir (ULB)

Redactiesecretariaat

Cecilia Paredes en Okke Bogaerts

Coördinatie iconografie

Julie Coppens

Eindredactie frans

Stéphane Demeter, Cecilia Paredes

Eindredactie nederlands

Paula Dumont

Auteurs/ redactionele medewerking

Aurélië Autenne, Okke Bogaerts, Odile De Bruyn, Sarah Capesius, Marie Demanet, Paula Dumont, Christian Frisque, Catherine Leclercq, Harry Lelièvre, Géry Leloutre Judith Le Maire de Romsée, Murielle Lesecque, Christophe Loir, Tom Sanders, Barbara van der Wee, Thomas Schlessler et Andreas Stynen

Vertaling

Dynamics Translations, Linguanet

Nalezing

Okke Bogaerts, Stéphane Demeter, paula Dumont, Christophe Loir, Alfred de Ville de Goyet, Philippe Charlier, Alice Gérard, Murielle Lesecque, Nazim Lison, Anne Marsaleix, Cecilia Paredes

Cartografie

Toast Confituur Studio (Tenzij anders vermeld)

Lijst met afkortingen

AAM – Archives d'architecture moderne
ARA – Algemeen Rijksarchief
CIDEP – Centre d'information, de documentation et d'étude du patrimoine
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
GAE – Gemeentelijke archieven van Elsene
H.M. – Hortamuseum
KBR Koninklijke Bibliotheek / Bibliothèque royale
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
MSB – Museum Stad Brussel
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2022/6860/008

Vormgeving

Toast Confituur Studio

Ontwerper van de maquette

Polygraph'

Druk

db Group.be

Verspreiding en abonnementenbeheer

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

Bedankingen

Sarah Capesius, Nadège Guichard (SAB), Alain Jacobs, Caroline Piersotte (Perspective), Stéphane Vanreppelen (Bozar), het team van het Documentatiecentrum urban.brussels en het team BruGIS (urban.brussels)

Verantwoordelijke uitgever

Bety Waknine, directeur-generaal, urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Contact

urban.brussels
Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.urban.brussels
bpeb@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken

Erfgoed Brussel reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

032 - December 2019
De straat anders bekeken

033 - Lente 2020
Lucht, warmte, licht

034 - Lente 2021
Kleuren en texturen

035 - Lente 2021
Georges Houtstont en de ornamenten-koorts van de Belle Époque

Alle artikels kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. Het dossier *Stadsgezichten* onderzoekt het creëren en beheren van uitzichtpunten, en het valoriseren ervan in de publieke ruimte. Met deze publicatie wil urban.brussels de actoren op het terrein bewustmaken omtrent deze problematiek.

Bety Waknine,
Directeur-generaal

U

15 €

ISBN 978-2-87584-202-2